

X 86956

„Apró cseppekből lesz a zápor”

Bakonyi Géza emlékkönyv

Szegedi Egyetemi Kiadó
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Szeged, 2008

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000694505

Szerkesztette
Hegyi Ádám és Simon Melinda

Lektorálta
Zvara Edina

Címlap
Csécsei Károly

Tipográfia, technikai szerkesztés
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó

A kötet kiadását az SZTE Bölcsészettudományi Kara,
az Egyetemi Könyvtár és
a Szegedi Egyetemi Kiadó támogatta.

ISSN 1788 2869
ISBN 978 963 7356 77 3

© Szerzők
© SZEK JGYF Kiadó

Kiadó:
Szegedi Egyetemi Kiadó
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Felelős kiadó: Pitrik József menedzserigazgató
Nyomdai és kötészeti munka:
Opár Bt. Budapest
Czakó Győző ügyvezető

X 86956

Tartalomjegyzék

Előszó	7
Mader Béla: In memoriam Bakonyi Géza (1950–2007)	9
Varga András: Clusius magyarországi flóraskönyve (1583)	15
Monok István: A kora újkori Magyarország olvasmányműveltségéről. Részmerleg egy hosszú alap kutatás eredményeiről	23
Zvara Edina: A Listi-család tagjainak könyvei	45
Hegyi Ádám: Magyar vonatkozású kéziratos források Bázelen 1660–1798 között. Egy kutatás eredményei	71
Simon Melinda: Funkciótlan vagy funkcionális? Nyomdászjelvények mint könyvtárápületek díszítőelemei	95
Sándor Klára: Vissza a természeteshez	117
Z. Karvalics László: „A monitor a festővásznak.” A számítógépes művészet magyar úttörőjéről	129
Szűcs Viktor – Vida Andrea: Web2.0 – a könyvtárak világában	137
Simon Melinda: Elektronikus források a kiadói és nyomdászjelvények tanulmányozásához	159

Simon Melinda

Elektronikus források a kiadói és nyomdászjelvények tanulmányozásához

A kiadói és nyomdászjelvényekkel foglalkozó magyar kutatónak vagy a téma iránt érdeklődő olvasónak viszonylag kevés nyomtatott szakirodalmi munka áll a rendelkezésére, ezek is többnyire csak helyben olvashatók a főváros nagyobb gyűjteményeiben. Ésszerű próbálkozás tehát a világhálón keresni ilyen jellegű információforrások után. A több világhálón folytatott célzott keresés tapasztalatai azt mutatják, hogy viszonylag kevés ilyen jellegű adatbázis létezik, és ezek szakszerűsége is sokszor megkérdőjelezhető.

Tanulmányunkban az öt legnagyobb online adatbázist és négy kisebb gyűjteményt mutatunk be és elemzünk. Igyekszünk megismertetni a készítőik által kitűzött célokat és azok megvalósulási szintjét, valamint azokat a jellegzetességeket, amelyekből a kutató profitálhat.

Ezután az eddig egyetlen, CD-ROM-on közreadott jelvénygyűjteményt és a szintén egyetlen online elérhető, hagyományos kiadásból digitalizált szakirodalmi kiadványt ismertetjük.

Universitat de Barcelona (Biblioteca de Reserva)

Marques d'impressors

<http://eclipsi.bib.ub.es/imp/impeng.htm>

Az egyházi javak 1835-ben történt államosításakor a barcelonai rendi könyvtárak anyagát a helyi egyetem kapta. Ebből egy nagy nyilvános könyvtár alakult ki, amely vásárlások és adományok útján később is folyamatosan gyarapodott. Állományában rendkívül sok 16–18. századi kézirat, ősnymotatvány és metszet található – ezekből jött létre a Biblioteca de Reserva.

A könyvtár egyik digitális gyűjteménye a nyomdászjelvények adatbázisa, amely a Barcelonai Egyetem könyvtárának kiadványaiból származó kiadói és nyomdászjelvényeket tartalmazza. Komoly szakmai apparátussal hozták létre, készítői 39 bibliográfiát és katalógust használtak fel. A munka 1998-ban kezdődött, de a feldolgozott nyomdászjelvények száma csupán 2002-től szerepel a statisztikákban.¹ Figyelemre méltó, hogy – sok más kezdeményezéssel ellentétben – azóta is rendszeresen frissítik, 2007. augusztus végén az adatbázis 1326 rekordot és 1994 képet tartalmazott (a gyarapodás viszonylag állandó, a nyári hónapok kivételével átlagosan havi 20–25 új jelvényt digitalizálnak).

---

¹ Documents catalogats – Fons Antic <<http://www.bib.ub.edu/fileadmin/estadistica/catantic/index.htm>>. A hivatkozott hálózati forrásokat 2007 szeptemberi állapotukban használtuk.

A keresés nyomdászra/városra, jelmondatra/mottóra, cégérre vagy kulcsszóra lehetséges (ez utóbbit inkább teljes szövegű keresésnek nevezhetnénk, hiszen a rekordban előforduló bármely szóra keres). Használhatjuk az ÉS/VAGY operátorokat, vagy – ha nem vagyunk biztosak a keresett kifejezésben – böngészhetjük az indexet is. A keresőfelület nyelve a katalán vagy az angol, egy vagy több karakter helyettesítésére kérdőjelet vagy csillagot használhatunk.

Printers' Devices

Search titles by this Printer in Catalogue	
Printer	Béraud, Symphorien – Lió
Alternative name	Tinghi, Philippe, Q.
Source	Baudrier, Delalain-Marques, Notices Autorité BN-Opale
Activity	Impr./Libr. 1571-1586
Device	Marca: Corona amb flor de lis i altres flors -- Nota: Utilitzada també pel seu gendre Alexandre Villeneuve
Image	
Notes	Successor de Philippe Tinghi. De 1583 a 1586 associat a Étienne Michel

1. ábra. A barcelonai Marques d'impressors egy rekordja

A rekordok adatai (ahol nincs adat, nem jelenik meg a mező sem):

- a nyomdász neve és tevékenységi helye
- a nyomdász alternatív névváltozata(i)
- az adatok forrása
- a nyomdász tevékenységének ideje
- a jelvény szöveges leírása
- jelmondat vagy mottó
- kép(ek)
- cégér
- megjegyzés

A megjelenített képek felbontása 100 dpi, ez a megtekintéshez (felismeréshez) elegendő. Túlnyomórészt monokróm ábrákat találunk, de néhány (hozzátétőleg 20 darab) színeset is közölnek, ha az eredeti nyomtatás ilyen volt. Így Nicolas Wolff (Lyon, 1494–1512) egyik nyomdászjelvényét vörössel nyomtatva, a másik verziót feketével közlik.

A képek leírása viszont több szempontból is kifogásolható. Egyrészt nem tudjuk meg a jelvények nyomtatásbeli méretét (ami pedig az egyik legfontosabb információ lenne), másrészt a képek szöveges leírása – az angol nyelvű kezelőfelület esetében is – csak katalán nyelven jelenik meg. Ha ezzel valamely újlatin nyelv ismeretében el is boldogulunk, akkor is hiányosságokba ütközünk. Egyik ilyen, hogy a háttérben szereplő alakok vagy lényeges tájelemek nem mindig jelennek meg a leírásban. Hermann Demen (Köln, 1665–1710) jelvényének leírásában például így fogalmaznak: „(...) *S'està dreta sobre globus amb initials del llibreter i al seu darrere figura una escena campestre*”² [A könyvkereskedő iniciáléival ellátott földgömbön áll, a háttérben vidéki jelenet] – a háttérben pedig egy magvető és egy bekerített szőlőben kapáló alak látható. Ha az ilyen vagy hasonló, lényeges információt hordozó mellékalakok érdekelnének valakit, hiába próbálna ezekre keresni – csak a teljes adatbázis átnézésével bukkanhatna rájuk.

Másik hiányosság, hogy a kép tartalmának leírása nem egységes: ugyanannak a nyomdászjelvénynek (például Laurent Arnaud jelvényének) két verziója esetén az egyiknél ezt írják: *un carro romà arrastrat per un correu alat* [római harci szekeret húzó szárnyas ló], a másodikon pedig: *un carro romà arrossegat per un pegàs* [római harci szekeret vontató Pegazus]. Célzott keresés esetén itt is csak az egyik jelenne meg találatként.

Néhány esetben a mottó hibás átírása is előfordul: például Laurent és Arnaud Durand (Lyon) jelmondatát így közlik: *Invia virtute nulla est via* [a képen pedig – helyesen – így szerepel: *In via virtuti nulla est via*]. Guillaume Huyon (Lyon) jelmondatának pedig az olvasati sorrendje nem helyes: *Sapientie timor initium domini* [helyesen: *Sapientie initium timor domini*].

Nagy erénye ellenben az adatbázisnak, hogy nem áll meg a 17. század végén, mint a legtöbb nyomtatott és online szakirodalom. Ez a gyűjtemény ugyanis nem egy város vagy egy földrajzi terület, nem is egy időszak nyomdászjelvényeiről ad képet, hanem egy könyvtári gyűjteményt tükröz. Így szinte egyedülálló forrásként viszonylag sok (hozzátétőleg 120 darab) 18. századi jelvényt is közölnek.

A képek és a nyomdászok azonosításához használt forrásokat csak röviden jelöljük meg, tehát csak annyit tudhatunk meg, hogy egy adott jelvény például Delalain³ vagy Silvestre⁴ katalógusában szerepel, a pontos oldal- vagy képszámot

² Ez és a későbbiek is a szerző kiemelései.

³ Paul Delalain szerk.: *Inventaire des marques d'imprimeurs et de libraires I-III*. Paris : Cercle de la librairie, 1886–1888. (Bibliothèque technique du Cercle de la librairie)

⁴ Silvestre, Louis-Catherine szerk.: *Marques typographiques, ou, Recueil des monogrammes, chiffres, enseignes, emblèmes, devises, rébus et fleurons des libraires et imprimeurs qui ont exercé en*

már nem adják meg. Pozitívum viszont, hogy azt is feltüntetik, ha a jelvény valamelyik nagy katalógus anyagából kimaradt.

Azokban az esetekben, amikor a felhasznált szakirodalomban nem szerepel az illető nyomdász (főleg a 18. századiak esetében), nem adják meg tevékenységének időszakát. A jelvény használatának periódusára mégis következtethetünk, hiszen minden rekordnál közvetlenül rá lehet keresni a katalógusban szereplő, az illető nyomdász által kiadott könyvekre. Ez persze esetleges, hiszen attól függ, mi szerepel a könyvtár állományában, de alapvető adatok összegyűjtésére ennyi is elegendő.⁵

University of Florida (George A. Smathers Libraries) Printers' Devices

<http://web.uflib.ufl.edu/PrintersDevices/MiscFiles/NewSearch.htm>

A Floridai Egyetem George A. Smathers Könyvtárának régi könyves különgyűjteménye nagy 17–19. századi anyagot őriz, komoly latin-amerikai anyaggal (különösen kubai és brazil vonatkozású ritkaságokkal) és rendkívül gazdag művészi értékű 20. századi kiadványokban is.

A különgyűjtemény kurátora, Jeffrey A. Barr 1999-ben kezdte építeni a kiadói és nyomdászjelvényekből álló adatbázist. Kezdeti célja a könyvtár gyűjteményében fellelhető klasszikus nyomdászjelvények bemutatása volt (ezekből 79 rekord készült el), de a munka során a modern kiadói jelvények feldolgozását is célba vette. Ehhez ma is létező kiadók közreműködését kérte, lehetőséget nyújtva arra, hogy jelvényeiket, logóikat feltöltsék az adatbázisba.⁶ A gyűjteményben ennek ellenére szereplő 89 darab 20. századi kép és a hozzájuk tartozó adatok James Lamar Weygand amerikai magánkiadókat bemutató könyvének⁷ részleges feldolgozásából származnak (a három kötetből eddig az első készült el).

Ezen kívül a Chicagói Egyetem engedélyt adott arra, hogy az adatbázis készítője feldolgozza azokat a nyomdászjelvényeket, amelyek a *Library Quarterly*⁸ című kiadványuk hosszú címlap-sorozatában megjelentek (ezekből is csupán három készült el).

Az adatbázis tehát pillanatnyilag nem nagy (összesen 168 rekordot tartalmaz), és fejlesztése is leállt (az utolsó frissítés 2000 júliusában történt). A feldolgozás módja viszont szakszerű, részletes. A keresés sokféle szempont alapján, vagy akár

France depuis l'introduction de l'imprimerie en 1470 jusqu'à la fin du seizième siècle : à ces marques sont jointes celles des libraires et imprimeurs qui pendant la même période ont publié, hors de France, des livres en langue française. Paris : Renou et Maulde, 1867. 1–2.

⁵ Köszönöm Neus Anna Verger Arce <nverger@ub.edu> elektronikus levélben elküldött adatait.

⁶ Tudomásom szerint eddig senki sem élt a lehetőséggel.

⁷ Weygand, James Lamar: *A collection of pressmarks gathered from America's private presses and from others not so private.* Nappanee, Indiana : Private Press of the Indiana Kid, 1956.

⁸ *The Library Quarterly.* Chicago : University of Chicago Press, 1931–

ezeket kombinálva is lehetséges (kis- és nagybetűket nem különböztet meg, lehet csonkolni, de nem lehet Boole-operátorokat alkalmazni):

2. ábra. A floridai *Printers' Devices* keresőfelülete

A rekordok minden lényeges adatot tartalmaznak:

- a nyomdász vagy kiadó nevét
- tevékenységi helyét és idejét
- a jelvény méretét és készítésének technikáját
- a jelvény készítőjének nevét (ezt szinte kizárólag csak a modern jelvényeknél adja meg)
- a kép tartalmát leíró tárgyszavakat
- a hivatkozott szakirodalmat
- az esetleges mottót
- annak a könyvnek az adatait, amelyből a digitalizált kép származik.

A gyűjtemény egészére ad rálátást az a lehetőség, hogy a keresőablak felső részén található három jelölőnégyzet valamelyikét használva célzott keresés nélkül is listázhatjuk az összes klasszikus vagy modern jelvényt.

A hely- és személyneveket a Library of Congress Name Authority File⁹ alapján, a tárgyszavakat pedig a LOC Thesaurus for Graphic Materials¹⁰ alapján használja. A találati adatlapon szereplő kis méretű képre kattintva kapjuk a nagyobb (400 dpi) felbontású képet.

⁹ The Library of Congress Authorities <<http://authorities.loc.gov>>

¹⁰ Thesaurus for Graphic Materials I: Subject Terms <<http://lcweb.loc.gov/tr/print/tgm1>>

 <p>95 x 69 mm. © University of Florida</p>	Printer/Publisher: Gourmont, Robert de, fl. 1499-1518		
	Country: France	City: Paris	Date: 1518
	Keywords: shields, coats of arms, deer, trees, crowns, wings		
Mottoes, Text:			
Names, Initials: Robert Govrmont RG			
Device Designer:			
Device Reference: Davies, H.W. 128			
Usage Period: 1499-1518			
Notes: Metal cut.			
Source: Baptista, Mantuanus, 1448-1516 F. Baptiste Mantuani Carmelite Theologi aureum contra impudice scribentes opusculum familiariter explicatum Paris : Robert Gourmont, before 1518			
Reference: Renouard, P. Badius v. 2, p. 90			
Location: University of Florida			
URL: http://web.uflib.ufl.edu/spec/rarebook/devices/gourmont1518.htm			

3. ábra. A floridai *Printers' Devices* egy rekordja

A Floridai Egyetem együttműködési megállapodást kötött a Barcelonai Egyetemmel, amely szerint a két adatbázis készítői – a származási hely megjelölésével – megosztják egymással a digitalizált képeket és a hozzájuk tartozó leírásokat.¹¹ Ennek ellenére egyetlen Floridából származó képet sem találunk Barcelonában, a floridai adatbázis pedig összesen nyolc rekordot vett át a katalánoktól. A kölcsönös linkelés tehát megtörtént, de az adatok egyesítése sajnálatos módon már nem.

Biblioteca nazionale centrale di Roma

MAR.T.E. – Marche tipografiche editoriali

<http://193.206.215.10/marte/>

A római Nemzeti Könyvtárat 1876-ban alapították az Olasz Királyság fővárosának a nemzeti kultúrát méltón képviselő gyűjteményéül. Magvát a jezsuiták nagykönyvtára (Bibliotheca Major) képezte a Collegio romano antik épületében. Ezt gyarapították a későbbiekben a különböző felszámolt szerzetesrendek gyűjteményei. Az intézmény 1975-ben költözött új épületébe, amelyet 2001-ben teljesen

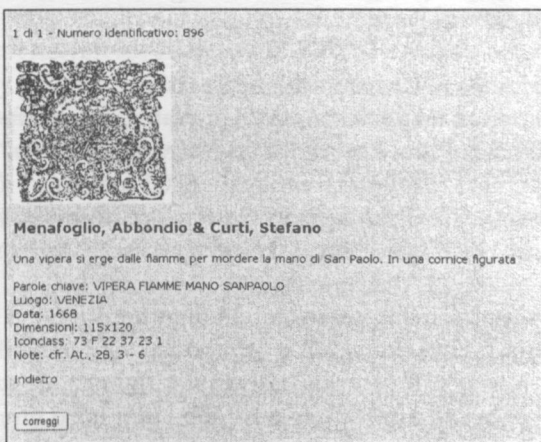
¹¹ Agreement between the Biblioteca de la Universitat de Barcelona and the George A. Smathers Libraries of the University of Florida <<http://www.uflib.ufl.edu/spec/rarebook/devices/share.htm>>

felújítottak. Jelenlegi hatmilliós állományában 84000 kéziratot, 1938 ősnymtatványt és hozzátvetőleg 25000 darab 16. századi kiadványt őriz.¹²

A könyvtár munkatársai által létrehozott, 17. századi olasz kiadói és nyomdászjelvényeket tartalmazó adatbázist az intézmény munkatársai az állomány 30000 darab 17. századi kiadványának katalogizálásával párhuzamosan hozták létre. Kiemelendő, hogy külső közreműködőknek is felajánlják a gyarapítási lehetőséget, illetve a már elkészült rekordok pótlását, javítását. Ez egy igen részletes adatbeviteli űrlapon lehetséges, amelynek kötelező mezői: felhasználónév és jelszó, a nyomdász neve, legalább egy tárgyszó, a jelvény mérete, a kép forrásául szolgáló könyv adatai és végül maga a digitalizált kép (ezek kitöltésének módjáról részletes tájékoztatót adnak a készítők). Az adatok helyesbítésének lehetősége minden megjelenített rekord alján közvetlenül elérhető s ezáltal nagyon könnyen kezelhető.

A rekordokban feltüntetett adatelemek:

- a nyomdász / könyvkiadó neve
- a jelvény szöveges leírása (olasz nyelven)
- tárgyszavak (ide kerül a jelmondat is, ha van)
- a nyomdász / könyvkiadó tevékenységének helye
- a jelvény használatának időszaka
- a jelvény eredeti mérete
- a kép ICONCLASS¹³ kódja
- a hivatkozott szakirodalom
- az esetleges jegyzetek (itt közlik például azt, ha más nyomdász is használta ugyanazt a jelvényt)

4. ábra. A római Marche tipografiche editoriali egy rekordja

¹² BncR – Informazioni – Storia <<http://www.bncrm.librai.beniculturali.it/ita/informaz/fsinformazioni1.htm>>

¹³ Az ICONCLASS egy nemzetközi ikonográfiai osztályozási rendszer, amely lehetővé teszi az adatbázis nyelvi korlátok nélküli lekérdezését. <<http://www.iconclass.nl>>

Az adatbázis lekérdezése többféle módon lehetséges:

- a nyomdász nevére (ez a mező böngészhető is)
- a nyomdászjelvény azonosító számára
- a kép szöveges leírására vagy a mottó részletére
- kulcsszóra
- a használat helyére
- ICONCLASS kódra
- dátumra

Az adatbázisban jelenleg 1505 kép található, ezek 300 dpi legmagasabb felbontásban tekinthetők meg. A jelvények szöveges leírása nagyon alapos, így – bár itt a keresés csak olasz nyelven lehetséges – biztosak lehetünk benne, hogy találati halmazunk teljes lesz.

Az adatbázis hátrányaként említhetjük, hogy a nyomdászok/könyvkiadók listájában olyan nevek is szerepelnek, akiknek még egyetlen jelvénye sincs feltöltve (például Pietro Paolo Bronzini, Bartholomaeus Carectonus vagy Lorenzo Cucchiara esetében). Ez azzal magyarázható, hogy első lépésben létrehoztak 600 rekordot a nyomdászoknak, és némelyikhez még nem rendeltek képeket. A többségében egységesített névalakok (A) jelzéssel, a nem egységesítettek (R) jelzéssel jelennek meg.

Másik kisebb hiányosság, hogy az eredetileg színes (vörössel nyomott) jelvényeket is csupán szürkeárnyaltos képként dolgozták fel.

Mindezen apró hibák ellenére is a MAR.T.E. adatbázist a jelenleg létező online források közül az egyik legmegbízhatóbb és legszakszerűbb, folyamatosan gyarapított gyűjteményként kell számontartanunk.

Fondos digitalizados de la Universidad de Sevilla

http://fondosdigitales.us.es/books/plates/list_plates_by_group?oid_group=21

Az 1505-ben alapított Sevillai Egyetem könyvtára igen értékes állománnyal (917 kötetnyi kézirattal, 330 ősnymotatvánnyal, 8000 példány fölötti 16. századi könyvvel stb.) rendelkezik. Ezek közkinccsé tételére kezdték el bizonyos állományok digitalizálását. Első lépésben a könyvtár összes ősnymotatványát tették online elérhetővé, majd más dokumentumok következtek.

Az óriási online gyűjtemény részeként a könyvtár digitalizált köteteiben található kiadói és nyomdászjelvényekből is létrehoztak egy tematikus tárat. Pillanatnyilag 246 (főleg 16. századi) nyomdászjelvényt tartalmaz, de ez a valóságban valamennyivel kevesebbet jelent. Ha ugyanis több különböző munkában is szerepel ugyanazon nyomdász jelvénye (nem variánsokról van szó!), akkor ezeket külön képként tárolják és írják le (így fordulhat elő például, hogy Martín Montesdoca jelvénye öt különböző képen látható).

Inicio > obras digitales > grabados > grabados de un grupo

Obras Grabados Búsqueda

Lista de grabados pertenecientes al grupo "Marcas tipográficas"

Pulse con el ratón en la miniatura del grabado para ver una ampliación del mismo. Si por el contrario desea acceder al grabado dentro de la obra pulse en el título de la misma

[1] 2 3 4 ... 13 20 siguientes »

Título	Miniatura	Autores	Descripción	Año	Obras
Inicial adornada (S)			1550 In Ptolemaei Magnam compositionem, quam Almagestum vocant, libri tredecim		
Marca de Luca Antonio Giunta			1587 Hieronymi Mercurialis De arte gymnastica libri sex...		
Marca de Simone Bevilacqua			1496 Vitae duodecim Caesarum		

Últimos Grabados >>

- Inicial adornada (B)
- Inicial adornada (T)
- Inicial adornada (A)
- Inicial adornada (I)
- Inicial adornada (A)

Grupo de Grabados >>

- Marcas tipográficas
- Narración, fábula, mito.
- Otros
- Portadas
- Retratos
- Usos y costumbres

5. ábra. A sevellai *Fondos digitalizados* találati listája

A feltüntetett adatok:

- a nyomdász neve
- a kis jelvény (az ikonra kattintva nagyobb méretben is láthatjuk, a felbontás 72 dpi)
- a hivatkozott szakirodalom (ez gyakorlatilag kihasználatlan, hiszen összesen két helyen hivatkoznak Francisco Vindel¹⁴ munkájára)
- a jelvény szöveges leírása (ez is többnyire üresen marad, összesen két helyen adnak rövid spanyol nyelvű leírást)
- a használat éve (nem intervallum, hanem a felhasznált kötet megjelenési dátuma)
- a kép forrásául szolgáló mű (a címre kattintva a mű digitalizált változata is elérhető).

A gyűjtemény legkomolyabb hibájaként a szöveges leírások teljes hiányát róhatjuk fel, hiszen így lehetetlenné válik a célzott tartalmi keresés. Kisebb hiba, hogy hat helyen – bár a nyomdász neve leolvasható a címlapról – csak ennyit adnak meg: „*Portada con marca tipográfica*” [címlap nyomdászjelvénnel].

A képek minősége viszont nagyon jó, a legkisebb részleteket is meg lehet vizsgálni rajtuk.

¹⁴ Francisco Vindel: *Escudos y marcas de impresores y libreros en España durante los siglos XV a XIX (1485–1850) con 818 facsimiles*. Barcelona : Orbis, 1942.

Marche tipografiche della Biblioteca Medica Statale (Roma)**<http://bms.beniculturali.it/marche/index.php>**

A könyvtár a római Umberto I. kórház kutatási tevékenységének támogatására hozták létre 1925-ben. Kezdetben az Orvosi Akadémia, a Biblioteca Lancisiana és a Biblioteca Alessandrina könyvanyagát őrizte, majd jelentős 19–20. századi orvosok hagyatékaiból gyarapodott. Állományában 8 kéziratos kötet, 4 ősnymtatvány, 128 darab 16. századi könyv és 240 darab 17. századi könyv található, de a törzsanyag 18–19. századi – az orvostudomány minden területét felölelő – kiadványból áll. Fő tevékenysége ma is az oktatás és a kutatás szolgálata.¹⁵

A 16–18. századi könyvek katalogizálási munkálatai közben figyeltek fel a könyvtárosok a feldolgozott kötetek kiadói és nyomdászjelvényeire és innen származott ezek bemutatásának gondolata. Nagyon precízen, a nyomtatott és online szakirodalom széles körű áttanulmányozásával végezték munkájukat: a jelvények leírásához a legfontosabb nyomdászjelvény-katalógusokat, nyomdászattörténeti adattárakat és szaklexikonokat használták fel. Hivatkoznak többek között a két legfontosabb online nyomdászjelvény-adatbázisra is.¹⁶ Céljuk nem a teljesség, csupán a könyvtár állományában fellelhető jelvények mindenki által elérhető megjelenítése.

Csak egyszerű keresést végezhetünk (egy szóra, szótöredékre vagy számra). A keresés az egész gyűjtemény teljes szövegében folyik, így találhatunk meg városokat, dátumokat, a mottó szövegét vagy akár a jelvények tartalmát leíró szövegeket. A program nem tesz különbséget kis- és nagybetűk között és nem fogad el ékezeteket, központozási jeleket és helyettesítő karaktereket. A találatokat táblázatos formában adja meg, az egyes jelvények rövid adataival (találati sorszám, a nyomdász neve, városa és tevékenységi periódusa, a jelvény szöveges leírása).

A sorok bal oldalán található ikonra kattintva érjük el a teljes adatlapot, itt a nyomdászjelvényt 200, 300, 400 és 600 dpi felbontásban ajánlja megtekintésre. Ha a képvariánsok között akár csak a legkisebb eltérés figyelhető meg, mindegyiket közlik. A jelvényekről feltüntetett adatlemek:

- a nyomdász neve (több nyomdász által használt egyazon jelvény esetében utalókat alkalmaznak)
- a nyomdász tevékenységének helye és időszaka
- a nyomdász és a jelvény azonosításhoz használt szakirodalom (a könyvtár munkatársai által először leírt jelvények esetében a BMS rövidítéssel utalnak erre)
- a kép szöveges leírása (olasz nyelven)
- a mottó (ha van)

¹⁵ Biblioteca Medica Statale – Info – Cenni su storia e fondi della Biblioteca <<http://bms.beniculturali.it>>

¹⁶ Marques d'impressor – Biblioteca della Universitat de Barcelona <<http://eclipsi.bib.ub.es/imp/impcat.htm>> EDIT16 – Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo <<http://edit16.iccu.sbn.it/iccu.htm>>

N.Rec.	Tipografo	Luogo di attività	Periodo di attività	Descrizione marca	Miniatura
□ (1/383)	Ackersdijck, Theodor van & Zijl Gijsbert van	Utrecht	1643-1671; 1645-1680	Minerva seduta sotto un olivo ha sulle ginocchia un libro aperto. Ai suoi piedi: Minerva Trelectina. Iniziale A sul tronco	
□ (2/383)	Albrizzi, Giovanni Battista	Venezia	sec. 18.	Venezia. Donna coronata seduta sulla groppa di leone alato regge con destra scettro, con sinistra libro. Sullo sfondo tritone insegue cavallo tra onde.	
□ (3/383)	Anisson & Posuel	Lione	1672-16917	Giglio ornato con rami di rose	

6. ábra. A római *Biblioteca Medica Statale* találati listája

Biblioteca Medica Statale. Scheda completa tipografo

Nome tipografo/i:	Bartholomai, Daniel
Luogo di attività:	Ulm
Periodo di attività:	1703-1761
Repertorio tipografi:	CERL
Descrizione della marca:	Sul mare in tempesta il sole fa da scudo contro le saette: tra queste e il sole si legge S. 84 v. 12. In ovale in basso monogramma del tipogr.
Motto che compare nella marca:	Defendo benigne.
Segnatura:	14.A.27
Repertorio marche:	BMS
Note:	-
Immagine marca	
Formati alternativi 200px 300px 400px full	

7. ábra. A római *Biblioteca Medica Statale* egy rekordja

Jelenleg 383 rekord található a gyűjteményben. Kivételes a feldolgozott kiadói és nyomdászjelvények kora: hozzávetőleg 23% származik a 16. századból, 32% a 17. századból, és 45% (szinte a gyűjtemény fele!) a 18. századból. Nyomtatásban megjelent szakirodalom híján ez a 18. századra vonatkozó nagyon hasznos forrásnak bizonyulhat a kutató számára.

A készítőik részletes útmutatást adnak a feldolgozás módjáról és a használat szabályairól, leírják a gyűjtemény célját. Ahogyan a könyvtár állományának feldolgozása halad előre, a gyűjtemény is folyamatosan gyarapodik.

Biblioteca da Ajuda (Lisboa)

Marcas de impressores

http://www.ippar.pt/sites_externos/bajuda/htm/ref/mimp/index.htm

A 15. században alapított portugál királyi könyvtár – sok hanyattatás után – 1880-tól található jelenlegi székhelyén, a Palácio de Ajudában. A 19. században gazdag gyűjteményéhez csatolták a jezsuiták két könyvtárát is.

A könyvtár weblapja igencsak szegényes, legutolsó frissítése 2002-ben történt. Nem meglepő tehát, hogy a digitalizálási próbálkozásaik között található kis nyomdászjelvény-gyűjtemény sem a legkomolyabb.

Az oldal ígérete szerint a könyvtár saját anyagából, illetve „Brunet”-ből származó jelvényeket szándékoznak bemutatni. Valószínűleg Jacques-Charles Brunet: *Manuel du libraire et de l'amateur de livres* (Paris: Firmin-Didot, 1860–1865) című hatkötetes munkájára utalnak, de nem adják meg a képek pontos helyét, és egyetlen nyomdászjelvényt sem találunk a könyvtár anyagából. Nincs meghatározva a gyűjtemény célja és nem tüntetik fel a készítőik nevét sem.

A képernyő jobb oldalán található listában szereplő nevekre kattintva a bal oldalon jelenik meg az ahhoz tartozó kép. A listában szereplő nevek azonban teljesen esetlegesek (Jodocus Badiust *Ascencio*, Josse Badio formában sorolja be, fiát *Bade*, *Conrad* formában), variánsokat sem közöl.

IMAGE	NAME	DATE	PROV	REF
	Nivard, Guillaume	1572	FR-Paris	Br
	Necarius, Conrad	1540	FR-Paris	Br
	Ascencio, Josse Badio 1	1517	FR-Paris	Br
	Toussaint, Jean de	1549	FR-Lyon	Br
	Coronnet, Gilles	1547	FR-Paris	Br
	Bade, Conrad 1	1560	Genebra	Br
	Bade, Conrad 2	1560	Genebra	Br
	Cimater, Basile	1507-34	FR-Baile	Br
	?			Br
	Donmond, Gilles de	1507	FR-Paris	Br
	Anselm	1542	FR-Paris	Br
	Kervin, Jacob	1563	FR-Paris	Br
	Flahout, Gaspard	1500-10	FR-Paris	Br
	Mauvo, A. (Le)	1521	FR-Toulouse	Br
	Conradus, Benedictus	1535		Br
	Toussaint, Jean de, Gazrau, Guillaume 2	1553	FR-Lyon	Br
	Gauthier, Claude	1571	FR-Paris	Br
	Vorard, Antoine	1496	FR-Paris	Br
	Toussaint, Jean de 3	1546	FR-Lyon	Br
	Millegret, Simon	1577	FR-Bordeaux	Br

8. ábra. A lisszaboni *Marcas de impressores* kezelői felülete

192 név és kép után már csak az ezután következő sorszámok szerepelnek, a nyomdászok neve és tevékenységi helyük nélkül. A 230-as sorszámig még különböző képekre mutatnak a linkek, de ezután a dokumentum végéig (a 289-es sorszámig) már minden link Janot de Campis 16. századi lyoni nyomdász 46. sorszáma alatt szereplő jelvényére mutat. Egy jobb sorsa érdemes, félbehagyott munkáról van tehát szó.

Università di Modena e Reggio Emilia – Biblioteca universitaria di area giuridica

Gli animali in alcune marche tipografiche dei secoli XVI-XVII

http://www.fondiantichi.unimo.it/FA/08_04/08_04_0.html

Egy másik kisebb gyűjtemény a Modenai Egyetem Állattani Múzeuma által 2006 áprilisában rendezett kiállítás anyaga – ez a kiállítás olyan 16–17. századi nyomdászjelvényeket mutatott be, amelyeken állatok szerepelnek. A virtuális kiállítás mindössze 20 jelvényt tartalmaz. Megadja a digitalizálás forrásául szolgáló könyv adatait, a jelvényt közlő szakirodalmat és a kép magyarázatát. Maguk a képek 600 dpi felbontásúak, de képszerkesztővel „feljavították” (vagyis szakember számára használhatatlanná tették) őket. Ez a tárlat azonban nem is a szakmát, inkább didaktikus célokat szolgál.

Marche tipografiche in Bologna

<http://www.storiadellastampa.unibo.it/noframes/marchetipografiche.html>

Hasonlóképpen csak az oktatást szolgálja egy olasz egyetemi előadó (prof.ssa Maria Gioia Tavoni) nyomdászattörténeti előadásaihoz készített segédanyaga. 19 darab, bolognai nyomdászok és könyvkiadók által a 16–20. században használt jelvényt közöl, gyenge (72 dpi) felbontásban. Csak a nyomdász/kiadó nevét és tevékenységének periódusát adja meg. Kutatási célokra nem alkalmas.

Université François-Rabelais (Tours)

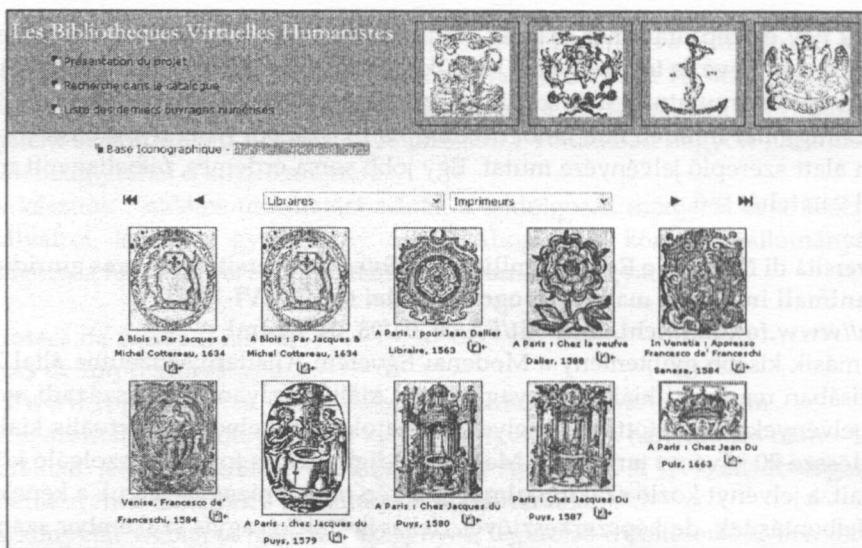
Les Bibliothèques Virtuelles Humanistes

<http://www.bvh.univ-tours.fr>

Ez a gyűjtemény két intézmény, a toursi egyetemen működő CESR (Centre d'études supérieures de la renaissance) és az IRHT (Institut de recherche et d'histoire des textes) közreműködésének köszönhetően jött létre. A készítőik célkitűzése az, hogy mintegy 2000 darab 16–17. századi szöveget elérhetővé tegyenek a hálózaton (ezek 10%-át szöveggént, 90%-át képként digitalizálva). Elsősorban a reneszánsz klasszikus szerzőinek vallásos, tudományos és jogi szövegeit vették célba.

A bemutatott 103 nyomdászjelvény csak mintegy mellékes részét képezi a reneszánsz képi világát bemutatni szándékozó ikonográfiai adatbázisnak (ezen kívül portrégaléria, valamint iniciálé- és illusztrációgyűjtemény is készült). A túlnyomó többségükben 16. századi kiadók és nyomdászok jelvényei 72 dpi felbontásban tekinthetők meg.

9. ábra. A toursi *Les Bibliothèques Virtuelles Humanistes* találati listája

Nagyon hasznosnak bizonyulhat, hogy a képek alatti ikonra kattintva a nyomdászjelvényt tartalmazó oldalt teljes egészében megtekinthetjük, és így jó képet alkothatunk annak pozicionálásáról is. A kiadó vagy nyomdász nevén és a könyv kiadási évén kívül viszont semmilyen adatot nem adnak meg a jelvényről.

A könyvillusztrációk rendkívül szakszerű ikonográfiai feldolgozáson estek át. Az ICONCLASS osztályozási rendszer besorolási számait négy (angol, német, olasz és finn) nyelvre „lefordítva” is használhatjuk. Sajnálatos, hogy ezt a feldolgozási módszert nem terjesztették ki a nyomdászjelvényekre is.

***

Van Huisstede, Peter – Brandhorst, J.P.J.: Dutch printers devices 15–17. century: a catalogue. [3 kötet és CD-ROM melléklet]. Nieuwkoop : De Graaf, 1999.

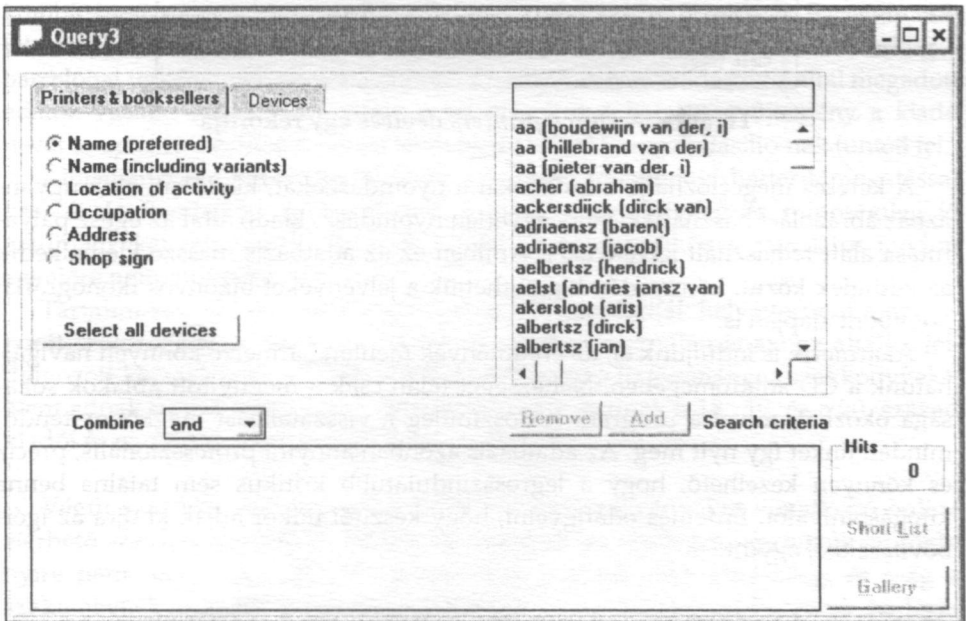
A kiadói és nyomdászjelvények digitalizált közzétételében elért egyik legimpozánsabb eredmény a 15–17. századi németalföldi nyomdászjelvényeket tartalmazó kötetekhez mellékelte CD-ROM. A lemez a hágai királyi könyvtár, valamint a leideni és amszterdami egyetemi könyvtárak 16.000 kötetében fellelhető mintegy 2000 jelvényt dolgozza fel. Ez a munka a holland nemzeti bibliográfia (Short Title Catalogue, Netherlands) munkálataival párhuzamosan, de önálló projektként valósult meg (a katalogizálás befejezetlensége miatt nem került bele pl. az utrechti egyetemi könyvtár anyaga).

A keresés sok szempont alapján lehetséges:

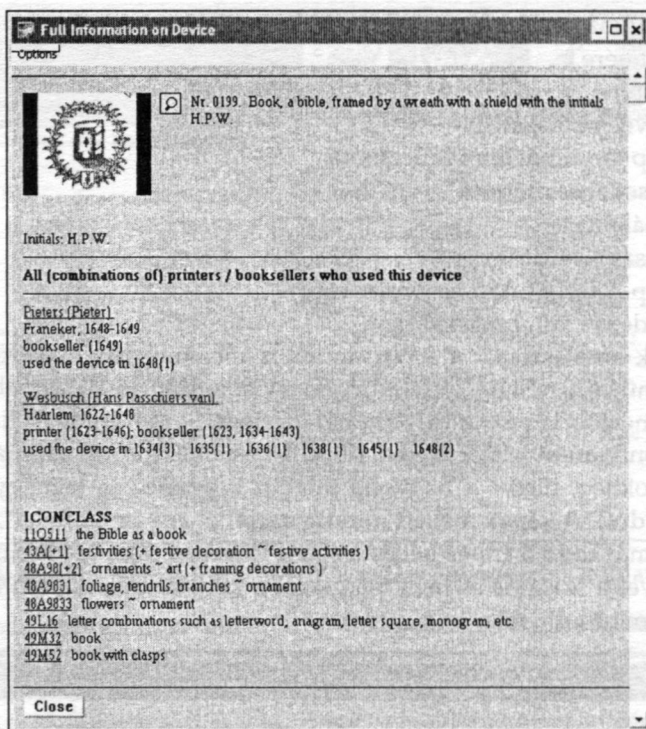
- a nyomdász/kiadó nevére (névváltozatára)
- tevékenységi helyére

- foglalkozásra
- lakcímére
- cégéreire
- a jelvény sorszámára
- a kép tartalmát leíró kulcsszóra
- az esetleges mottóra
- iniciálékra
- a használat időszakára
- a kép ICONCLASS besorolására
- mindezek kombinációjára.

A találatok kiválasztását a KWIC-index is megkönnyíti. A keresési eredmények megjelenítésére a Short List, valamint a Gallery opció áll rendelkezésünkre – előbbi ikon méretű képek és a hozzájuk tartozó rövid leírások listáját, utóbbi csupán az ikon méretű képeket adja. Mindkét esetben dupla kattintással eljutunk a teljes leírásokhoz, illetve a nagyobb méretű képekhez (a legnagyobb elérhető felbontás 200 dpi). A képek mellett mindig szerepel egy „rugalmas”, a kép nagyításához alkalmazkodó 3 cm-es beosztás, ami lehetővé teszi eredeti méretük megbecslését (mivel a szkennelés nem magukról a könyvekről, hanem fotokópiákról készült, ez nem mindig teljesen pontos).

10. ábra. A Dutch printers devices keresőfelülete

11. ábra. A Dutch printers devices egy rekordja

A keresés megcélozhatja mindazokat a nyomdászokat/kiadókat, akik ugyanazt az ábrázolást használták, vagy egyetlen nyomdász/kiadó által az egész pályafutása alatt felhasznált jelvényeket. Amiben ez az adatbázis messze kiemelkedik az eddigiek közül: könnyedén kigyűjthetjük a jelvényeket bizonyos ikonográfiai szempont alapján is.

Akármerre is induljunk el, az eredmények mentén bármerre könnyen navigálhatunk a CD adattömegében. Nehézséget talán csak a megnyitott ablakok sokasága okozhat, mivel a program (valószínűleg a visszatalálást megkönnyítendő) minden linket így nyit meg. Az adatbázis azonban annyira professzionális, precíz és könnyen kezelhető, hogy a legrosszindulatúbb kritikus sem találna benne kifogásolnivalót. Érdeemes odafigyelni, hogy készítői mikor adják ki újra az ígért bővítésekkel együtt.

***

Összefoglalva az eddigieket, a kiadói és nyomdászjelvények hálózaton vagy elektronikus adathordozón elérhető gyűjteményei közül kevés mondható szakmailag megbízhatónak. Sok kezdeményezés a kezdeti lelkesedést követően „meg-

fagyott”, már nem gyarapítják. Legtöbbjük használatához a készítő nemzeti nyelvének ismerete szükséges – kivételt az a két gyűjtemény képez (a római MART.E.-projekt és a Dutch Printer’s Devices CD-ROM), amelyek az ICONCLASS osztályozási rendszer használatával írják le a képek ikonográfiai elemeit.

A feldolgozott jelvények mennyiségét tekintve a pálmát a barcelonai adatbázis viszi el 1990 képpel, második helyen a holland CD áll 1946 darabbal, majd az olasz MART.E. projekt következik 1505-el. Az átlagos gyűjtemény azonban csupán 200–300 jelvényt mutat be.

Nagy eltérés tapasztalható a bemutatott képek minőségében is: a komolyabb adatbázisok nem dolgoznak 100–200 dpi-nél nagyobb felbontással (a mesterpéldányok persze biztosan sokkal nagyobb felbontással készültek). Ezzel szemben a kisebb gyűjteményeknél nem ritka, hogy akár 400–600 dpi felbontású képeket is szolgáltatnak a felhasználóknak. Elrettentő a modenai példa, ahol képszerkesztővel módosították a jelvényeket.

A legnagyobb következetlenség azonban a leírások adatalemeinél figyelhető meg: ez mutatja meg legjobban, mennyire professzionális munkát végeztek a készítő. Sok helyen alapvető adatok hiányoznak (például az eredeti képek mérete, a használat éve), vagy a létrehozott mezők nincsenek feltöltve adatokkal.

Fontos felhívni a figyelmet arra is, hogy ezeket a forrásokat minden esetben kombináltan, egymást kiegészítve kell használni. Példaként Lorenzo Baseggio esetét említhetjük: míg a MART.E. adatbázis csupán egyik jelvényét közli, addig a barcelonai ugyanennek négy különböző verzióját. A római adatbázis által megadott adatok viszont teljesen korrektek, ezzel szemben a katalán gyűjtemény a kiadó nevét az *apud Laurentium Basilium* téves fordításával Lorenzo Basilio-nak tünteti fel.

Általában véve elmondható, hogy a komoly intézményi háttér-támogatással készült és fenntartott gyűjtemények tudnak mennyiségileg és minőségileg jó eredményeket felmutatni, ám ezek között az együttműködés sajnálatos módon egyelőre nem működik.

Tartalmukat tekintve ezek a gyűjtemények nem tudják helyettesíteni a nyomtatott szakirodalmat, ám egy komoly előnye van használatuknak: az általuk feldolgozott korszak sokkal kevésbé behatárolt, mint a hagyományos szakkönyveké. Nem adnak ugyan teljes képet, de betekintést engednek a 18., 19. és a 20. század kiadói és nyomdászjelvényeinek világába is.

Végül szót kell ejtenünk a kiadói és nyomdászjelvényekre vonatkozó online elérhető szakirodalomról is. Ezek a kiadványok (és esetleges reprintjeik is) többnyire nem több, mint 200–300 példányban jelentek meg eredetileg, és még a szakmabeliek számára is nehezen elérhetőek – ezért nagy segítség volna, ha legalább néhány alpmű elektronikus változatban a hálózaton elérhető lenne.

A CERL¹⁷ folyamatban levő projektjei között 2006 nyarán szerepelt ugyan Philippe Renouard 15–16. századi párizsi nyomdászjelvényeket feldolgozó mun-

---

¹⁷ Consortium of European Research Libraries <<http://www.cerl.org>>

kájának¹⁸ digitalizálása, valamint célkitűzéseik között említették további tizenöt szakkönyv elektronikus közzétételét,¹⁹ amelyek elkészítéséhez önkéntes közreműködők jelentkezését várták, ám ezek további sorsáról nem tudunk semmit.

Ebbe az irányba tett első (és eddig egyetlen) lépésként a koppenhágai Királyi Könyvtár²⁰ kézirat- és régi könyves osztályának munkatársai digitalizálták Ronald B. McKerrow 1913-ban megjelent munkáját²¹ az Angliában és Skóciában 1485 és 1640 között használt kiadói és nyomdászjelvényekről. Az oldalakat szöveggént nem, csupán képként (BMP formátumban) digitalizálták, ezeket egyenként tekinthetjük meg és lapozhatunk köztük. A nyomtatott verzióhoz képest a digitalizált változat sokkal jobban kezelhető, mert egymás mellé rendeli a jelvényt és a hozzá tartozó adatokat (amelyek a kötetben egymástól távol helyezkednek el).

Felhasznált források

Agreement between the Biblioteca de la Universitat de Barcelona and the George A. Smathers Libraries of the University of Florida

<<http://www.uflib.ufl.edu/spec/rarebook/devices/share.htm>>

Biblioteca da Ajuda (Lisboa) – Marcas de impressores

<http://www.ippar.pt/sites_externos/bajuda/htm/ref/mimp/index.htm>

Biblioteca nazionale centrale di Roma – Marche tipografiche editoriali (MAR.T.E.)

<<http://193.206.215.10/marte>>

Biblioteca Medica Statale – Cenni su storia e fondi della Biblioteca

<<http://bms.beniculturali.it>>

Biblioteca nazionale centrale di Roma – Storia

<<http://www.bncrm.librari.beniculturali.it/ita/informaz/fsinformazioni1.htm>>

EDIT16 – Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo

<<http://edit16.iccu.sbn.it/iccu.htm>>

Fondos digitalizados de la Universidad de Sevilla

<http://fondosdigitales.us.es/books/plates/list_plates_by_group?oid_group=21>

ICONCLASS

<<http://www.iconclass.nl>>

Marche tipografiche della Biblioteca Medica Statale (Roma)

<<http://bms.beniculturali.it/marche/index.php>>

Marche tipografiche in Bologna

<<http://www.storiadellastampa.unibo.it/noframes/marchetipografiche.html>>

Repertories of Printers' and Publishers' devices

<http://www.cerl.org/CERL/printers_devices.htm>

Ronald B. McKerrow: *Printers' Devices in England & Scotland 1485–1640*. London, 1913.

<<http://www2.kb.dk/elib/bhs/mckerrow>>

¹⁸ Philippe Renouard: *Les marques typographiques parisiennes des 15e et 16e siècles*. Paris, 1926.

¹⁹ Repertories of Printers' and Publishers' devices <http://www.cerl.org/CERL/printers_devices.htm>

²⁰ Det Kongelige Bibliotek <<http://www.kb.dk/da/index.html>>

²¹ Ronald B. McKerrow: *Printers' Devices in England & Scotland 1485–1640*. London, 1913. <<http://www2.kb.dk/elib/bhs/mckerrow>>

Università di Modena e Reggio Emilia – Biblioteca universitaria di area giuridica

Gli animali in alcune marche tipografiche dei secoli XVI-XVII

<http://www.fondiantichi.unimo.it/FA/08_04/08_04_0.html>

Universitat de Barcelona (Biblioteca de Reserva) – Marques d'impressors

<<http://eclipsi.bib.ub.es/imp/impeng.htm>>

Université François-Rabelais (Tours) – Les Bibliothèques Virtuelles Humanistes

<<http://www.bvh.univ-tours.fr>>

University of Florida (George A. Smathers Libraries) Printers' Devices

<<http://web.uflib.ufl.edu/PrintersDevices/MiscFiles/NewSearch.htm>>

Van Huisstede, Peter – Brandhorst, J.P.J.: *Dutch printers devices 15-17. century : a catalogue*. [3 kötet és CD-ROM melléklet]. Nieuwkoop : De Graaf, 1999.

Melinda Simon

Digital Resources for the Study of Printers' Devices

Printed literature on printers' devices is hard to reach for those interested because these books appeared mostly in short runs. Online databases could fill the need of the researcher, if we can find them. The conclusions of the author's research show that there are very few such initiatives on the web. She presents the existing five biggest databases and four lesser collections. She analyses the only one existing database which appeared on compact disk and the only one digitized book on printers' devices available on the Internet.

The conclusions drawn are the following: few of these databases are professional, many of them „freeze” after a short period of enthusiasm. Their users must know a specific language (except those in which the ICONCLASS classification system is used for the description of iconographic elements). The Barcelona database contains 1990 records, but the average project presents 200 to 300 printers' marks. The quality of these images varies, but generally they use a resolution of 100 to 200 dots per inch. The data given on the printers' mark is often very poor.

It is important to use these databases collaterally, because the data they contain often complete each other (it is regrettable that they don't collaborate themselves). These databases don't replace the above mentioned printed literature, but they offer an insight into the 18th century.

The CERL is planning the digitization of 15 books on printers' devices but there is only one finished (Ronald B. McKerrow: *Printers' Devices in England & Scotland 1485-1640*. London, 1913). This was done by the staff of the Royal Library in Copenhagen. The pages are stored as bitmap images and therefore the text is not searchable.

X 86956